

האם עכו מארץ ישראל היא?

מאת

יהודה נאמן

בעית הכללתה או אי הכללתה של עכו בגבולותיה ההלכתיים של ארץ ישראל שמימי בית שני, המשנה והתלמוד, נשארה עדיין בלתי מחוורת. חוסר בהירות זה נובע מלשונם של המקורות עצמם. מתוך עיון בהם ניתן לסבור לכאן ולכאן. ואף דרך פשרה מצויה בהם, כאותה לשון שבירושלמי¹: "עכו יש בה א"י ויש בה חוצה לארץ".

דומה, כי עיקרה של ההוכחה הבאה להוציא את עכו מגבולותיה ההלכתיים של ארץ ישראל מתמצית בברייתא הפותחת במילים: "תחומי ארץ ישראל כל שהחזיקו עולי בבל" והידועה כ"ברייתת התחומין". היא שנויה במקומות אחדים² ומלמדת אותנו על מצב היישוב באזור בדור אושה³.

ראשיתה של ברייתת התחומין מלמדת: "תחומי ארץ ישראל עד מקום שהחזיקו עולי

הדפסה

1. ירוש' שביעית פ"ו, לו, ע"ב; ירוש' גיטין פ"א, מג, ע"ג. דין במכלול המקורות יובא בהמשך.
2. ספרי דברים פ"י נא, מהד. פינקלשטיין, עמ' 117-118; ירוש' שביעית פ"ו, לו, ע"ג; תוס' שביעית פ"ד, יא, צוק. עמ' 66; ילקוט שמעוני דברים רמז תתעד וכן הכתובת מביה הכנסת של רחוב. בברייתא ובכתובת — דן במפורט; י. זוסמן, ברייתא דתחומי א"י, תרביץ מ"ה (תשל"ו) עמ' 213-257; הנ"ל, כתובת הלכתית מעמק בית שאן, תרביץ מ"ג (תשל"ד) עמ' 88-158; הנ"ל, כתובת מביה הכנסת של רחוב קדמוניות ח', תשל"ו, עמ' 123-128, וכן ראה ספרם של נ. צ. הילדסהיימר וש. קליין, גבולות הארץ (תרגום: ח' בר-דרומא), ירושלים תשכ"ה, עמ' 8, 16-17; 33-34; ש. קליין, תחומי הארץ במשנת התנאים (אצל הילדסהיימר, שם), עמ' 119-176; ח' בר-דרומא, חה גבול הארץ י"ם, תש"ח עמ' 299 ואילך ובמיוחד עמ' 368 ואילך. ועיין עוד ר. פרנקל, י. פינקלשטיין, מקצוע צפונית-מערבית של ארץ ישראל בברייתת התחומין, קתדרה 27. תשמ"ג עמ' 39-46; ז. ספראי, בשולי כתובת רחוב, ציון מ"ב תשל"ז עמ' 1-23; פ. נאמן, תחומי א"י לפי ספרות חז"ל, ירושלים, תשל"ט, עמ' 49-56, המצטט מדבריהם של חוקרים נוספים המוציאים את עכו מתחומי א"י המקודשת. וכן עיין הרב א. רחן, הברייתא דתחומי ארץ ישראל, ניב המדרשיה, כרך כ"ב-כ"ג, תש"ן עמ' 108-126 ובמיוחד עמ' 119-120. למשמעות המונח "עולי בבל" עיין ז. ספראי, לשאלת תחומי ארץ ישראל החייבים במצוות התלויות בארץ, ספר היובל לר. סולובייצ'יק, ב' ירושלים תשמ"ד עמ' תחרצ"ז-תת"ש.

3. כך ז. ספראי, מצב היישוב היהודי בא"י לאחר מרד בר-כוכבא, בתוך: מרד בר-כוכבא — מחקרים חדשים (עורכים: א. אופנהיימר, א. רפפורט) ירושלים, תשמ"ד, עמ' 182-214; וכן ראה מ. אבי יונה (בהשתתפות ש. ספראי), אטלס כרטא לתקופת בית שני, המשנה והתלמוד עמ' 88; ר. פרנקל — י. פינקלשטיין (שם הע' 2), גורסים כי ברייתת התחומין מתוארכת לתקופת המשנה (מאה שניה לספירה) והיא מתארת מצב שראשיתו קדמת לימי חיבורה (ימי החשמונאים, או ימי הורדוס). ראה גם ש. קליין, ספר הישוב א', בדברי המבוא עמ' י"ד, המעמיד את רשימת הישובים שבברייתת התחומין בצורתה העיקרית לימי הורדוס.

בבל, פרשת אשקלון, חומות מגדל שרשן, דור וחומות עכו"⁴. ... צורת הכתיב המלא שבספרי עפ"י כת"י לונדון נראית להיות מדויקת והיא רומזת למציאותן של חומות אחדות שהקיפו את עכו מכל עבריה⁵. לפיכך, הדעה הרווחת אצל החוקרים (הע' 2) כאילו ברייתת התחומין מציינת את גבולותיה של הארץ עד "שורא דעכו" — חומת עכו, היא ככל הנראה החומה שבכניסה לעיר מדרום, אינה נראית להיות ודאית כלל ועיקר. בטענה זו מבקשים החוקרים לומר כי הגבול הגיע כאמור עד לחומה ואילו העיר עצמה הוצאה מתחומי הארץ. אבל ברייתת התחומין אינה מפרטת לאילו חומות הכוונה וכשם שיכל הדבר להתפרש כאילו מדובר בחומות שבדרום עכו, כך, ובאותה מידת סבירות ניתן לפרש כי מדובר בחומות הסוגרות על עכו למשל מצפון, וממילא תהיה העיר עצמה כלולה בתוך גבולותיה ההלכתיים של ארץ ישראל.

יפה הבחין לדעתנו לונץ האומר⁶: "במלה שורא אין הכוונה לחומה המקיפה את העיר עכו שעל חוף הים, אלא לסלעים הגדולים שמאחוריה לצד צפון במקום שנקרא כיום כפר יסיף". לונץ בא אפוא לתאר את טיבה של החומה וגורס כי מדובר בסלעים הגדולים שמצד צפון דווקא, משמע דרומה לכך שיין האזור לתחומיה של ארץ ישראל. מסקנתנו היא לפיכך, כי בניגוד לדעה המקובלת אין יסוד מספיק לטענה כי "ברייתת התחומין" באה להוציא את עכו מתחומיה ההלכתיים של הארץ. כיוצא בו, אותם מעשים המתארים חכמים שנשקו "לכיפתא דעכו"⁷. האחד מסופר בבבלי כתובות⁸: "ר' אבא⁹ מנשק

4. "חומות עכו" בכתיב מלא — כך הוא נוסח הספרי עפ"י כת"י לונדון. ו"חמת עכו" — בכתיב חסר עפ"י כת"י רומי, כת"י ברלין ועפ"י ילקוט כת"י אוקספורד, בכתי"י אחרים חמת עכו, חמת ועכו, בתוספתא ובירושלמי (הע' 2) ושורא דעכו. גם באותן כת"י שהכתיב בהם חסר, הרי הקרי יכול להיות במשמעות של כתיב מלא ו"חומות"...

5. על החומות שהקיפו את עכו בתקופות מאוחרות יותר ראה אצל B. Dichter, The Maps of Acre; An Historical Cartography, Acre, 1973, pp. 169-170.

חומותיה של עכו מצוינות בברור במפות שהביא דיכטר בספרו במקומות אחדים. וראה למשל המפה בעמ' 179 ועוד. חומותיה של עכו, במיוחד אלה שסביב האקרופוליס של העיר (כיום תל פוחאר), נראות בברור במטבע מימי אלגבאלוס (רבע ראשון של מאה שלישית). ראה אצל י. משורר, מטבעות ערי ארץ ישראל ועבר הירדן בתקופה הרומית, ירושלים 1984, עמ' 13, מטבע מס. 7. על איזוהן של חומות עכו בתקופות קדומות יותר עיי' א. פ. רייני, עכו, אינצ' מקראית, עמ' 224 ואילך.

בשנים 1974–1976 חשף פרופ' מ. דותן קטע מביצורי העיר פטולמאס. בחשיפה זו נתגלתה חומה שעוביה כ-3 מ'. חומה זו היא מן התקופה ההלניסטית. לדיעה זו עיי' קרדום, עכו ואתריה, 1983, עמ' 122. על "פרשת אשקלון" הוזכרת בברייתת התחומין, ראה א. פרדקין, אשקלון ותחומי ארץ ישראל בתקופת המשנה קתדרה 19, חשמ"א עמ' 3–10.

6. א. מ. לונץ, תחומי עולי בבל, בתוך: ירושלים — מאסף ספרותי לחקירת ארה"ק, י"א-י"ב, ירושלים (תרע"ז), עמ' 291.

7. אלה הם סלעי עכו. עפ"י פירושו של הערוך השלם ערך כף, ואף מדובר כאן "בקשת השער של עכו" כפירושו של י. פרס, אינציקלופדיה ארץ ישראל ד', ירושלים (1955), ערך עכו, עמ' 726.

8. קי"ב, ע"א.

9. אמורא בן הדור השלישי (290–320 לספירה).

כיפי דעכו". והאחר מוכא בירושלמי שביעית¹⁰: "ר' יוסי בן חנינה¹¹ מנשק לכיפתא דעכו ואמר עד כה היא ארעא דישראל".

היו שביקשו לראות באותם סלעים את קו הגבול, למקם אותם בתחום חומתה ומבואותיה של עכו ולהוציא את העיר עצמה מתחומיה של ארץ ישראל¹², פירושים כאלה נראים להיות דחוקים וזאת מכמה סיבות: א. אין ידעים כלל מהמעשים שהובאו לעיל, היכן במדויק היו אותם סלעים שבעכו; ב. אין ידעים באיזו דרך הגיע ר' אבא מבבל לעכו, האם דרך היבשה הגיע לעיר או דרך הים¹³; ג. אם דרך היבשה הגיע — האם הגיע מצפון או ממזרח? ד. אם הגיע לאנטיוכיה ומשם דרך הים לעכו, מאיזה נמל בא לעיר? שהרי קיימת סברה שלעיר עכו היה יוחר מנמל אחד¹⁴. ואם ר' אבא הגיע לעכו דרך הים מאנטיוכיה, הרי סביר להניח שירד בנמל הצפוני-מערבי ושם שם היו "כיפי" של עכו, ואם אלה שימשו את קו הגבול לכניסה לארץ, הרי עכו בכללותה בתחומי ארץ ישראל נכללה.

כללו של ענין, אף פרשת "כיפי דעכו" — הסתום בה רב על המפורש, וע"כ לא ניתן לפסוק מכאן הלכה בדבר אי-הכללתה של עכו בארץ ישראל, ואדרבא, ישנם רמזים כאמור היכולים ללמד כי עכו בתחומי הארץ היתה.

ענין הדומה ל"כיפי" דן ב"כיפתא". כך אנו שונים בירושלמי¹⁵: "רבי הוה בעכו, חמא חד בר נש סלק מן כיפתא ולעיל, אמר ליה: לית את בריה דפלן כהנא? לא הוה אבוך כהן?..."

10. פ"ד, לה, ע"ג.

11. אמורא בן הדור השני (250–290 לספירה). והשווה המדרש בבראשית רבה, פכ"ג. מהד. תיאודור-אלבק, עמ' 9–228: "...ואומר עד פה תבוא ולא תוסיף וגו' (איוב ל"ח, י"א) — עד פה תבוא עד עכה" ... מכאן השם "עכו" — עד — כה.

12. ראה למשל פ. נאמן (לעיל הע' 2), עמ' 52–53. לדעה הפוכה מזאת עיין במאמרו של מ. ד. ידילוביץ, העיר עכו בימי התנאים והאמוראים, סיני י"ג, תש"ג–ד, עמ' קפ"ג–קצ"ב ובמיוחד עמ' קפ"ח–קפ"ט.

13. על דרכי העליה מבבל לא"י, ראה אטלס כרטא לתקופת בית שני, המשנה והתלמוד, עמ' 91. ש. ספראי, העליה לרגל בימי בית שני ת"א 1965, עמ' 115, 117. וכן מאמרי — גליל וגולה, סיני כרך ק"ד, תשמ"ט עמ' ר"נ–רנ"א. כיוצא בו אין ידעים כיצד הגיע ר' יוסי בן חנינה לעכו, כנראה אחרי שביקר בגולה.

14. ראה מ. אבי יונה, חיפה וסביבתה בימי הבית השני, המשנה והתלמוד, בתוך: מסות ומחקרים בידעת הארץ, ת"א–ירושלים תשכ"ד עמ' 315–344, ובמיוחד עמ' 317–318. דוגמאות נוספות בדבר נמלים כפולים ניתן להביא מאלכסנדריה, צור ואולי גם קיסרי. וכן עיין L. Kadman, The Coins of Akko Ptolemais, Jerusalem, 1961, pp. 25–26. וכן שם, corp. no. 198. קדמן מעמיד נמל זה הנראה במטבע בצד הצפוני-מערבי של "העיר העתיקה" של היום, נמל שני — היה בדרום, על נמל זה במטבע שמימי אלגבאלוס, עיין גם אצל י. משורר, לעיל הע' 5, מטבע 10. גם דיכטר (לעיל הע' 5), מדבר על נמל כפול בעכו. ראה למשל עמ' 102–103: 176–177. הדרך שמגעת לעכו דרך הים (מצור), מתוארת במעשי השליחים כ"א, ו'. פסוק זה מתאר את דרכו של פאולוס מצור לעכו.

15. שביעית פ"ו, לו, ע"ג; ירוש' גיטין פ"א, מג, ע"ג. מקורות אלה מציינים את שהייתו של רבי בעכו גם בהקשר אחר: "רבי הוה בעכו חמתון אכלון פיתה נקייה" ומדברי "הפני משה" שם למדנו כי מ"האי עובדא, דעכו מא"י היא מדהקפיד (רבי) על הטהרה". כהנים ביקרו בעכו ולא חששו משום טומאת ארץ העמים. כך למשל ביקר בעכו ר"א בר' צדוק שהיה כהן, תוס' כתובות ה', י, צוק. עמ' 367, ירוש' כתובות פ"ה, ל, ע"ג. ראה ת. בר-דרומא. וזה גבול הארץ. עמ' 376–377.

מדברי רבי לאותו בר נש ניתן להבין כי היוצא "מכיפתא" ולעיל נכנס לארץ העמים — כלומר למקום טומאה, ואין הכהנים רשאים להימצא בו. נקודת הגבול ליציאה לארץ עמים זו היא ה"כיפתא". היכן היתה? סתמו המקורות ולא פירשו. בעל "פני משה" מפרש את הענין מכיפתא ולעיל, מן הגשר שהיה עומד שם ולהלן. היכן היה גשר זה? אין המפרש מפרש. ואף לא נתבארו הדברים מדבריו של בעל "קרבן העדה" בירושלמי גיטין, המסביר: "חמא — ראה אדם אחד שהוא עומד למעלה מסלע אשר בעכו ומאותו סלע ולהלן הוא חוצה לארץ". סלע זה המהווה נקודת גבול — היכן הוא? אין על כך תשובה בדברי הפרשן. דומה כי הארה כל-שהיא לסוגיתנו נוכל למצוא בדבריו של הערוך השלם¹⁶, המפרש "כף-סלע וכן קצה ושפה". כלומר — "מכיפתא ולעיל" — מקצה העיר ולהלן, בסתבר¹⁷ שהמדובר הוא במקום מסוים אי שם בקצה הצפוני של העיר עכו המכונה "כיפתא", אולי באותו נמל צפוני-מערבי, שם ביקשנו למקם את ה"כיפי" להם נשקו רבי יוסי בן חנינה ור' אבא (עיין לעיל). כלומר, יותר מאשר באה ה"כיפתא" להוציא את עכו מתחומי א"י באה היא לרמח על היותה של עכו בתחומי הארץ וכי הכניסה לארץ העמים היתה מאזור הכיפתא ולעיל כלומר לכוח צפון.

ביקורו של רבי בעכו נזכר גם במקור אחר¹⁸: "רבי ור' יוסי בר יהודה נחתק לעכו, ואיתקבלון גבי רבי מנא. אמר ליה רבי עשה לנו לפס אחד של ירק, עבד ליה קופד. למחר אמר ליה עשה לנו לפס אחד של ירק, עבד לון תרנגולתא... ולמה עבד כן דו תלמיד מן תלמידֵי דרבי יהודה אמר: הירק אסור בספרי ארץ ישראל, כד אתא לגבה תני לה עובדא. אמר ליה: צריך היתה עבד כותיק".

סוגיה זו שבירושלמי (הע' 18, תחילת ה"ד) מלמדת אותנו על שורה של היתרים בדיני שביעית שהנהיג רבי. ובא המעשה בשהיתו של רבי ובני לויתו בעכו (מערי הספר של ארץ ישראל) ומראה כי הנשיא וחבורתו ביקשו לאכול ירק בשביעית בספר שבא"י. פעולה זו באה מן הסתם להדגיש את שביקש רבי להנהיג — "שיהא הירק מותר בספרי ארץ ישראל", למרות ש"בראשונה"¹⁹ היה הירק אסור בספרי ארץ ישראל²⁰. לענינו, מבקשים אנו להבליט דוקא את אותו ענין המספר על התנגדותו של ר' מנא — חכם שבעכו — למלא את בקשתו של רבי ובדרך מתחמקת הכין עבורו ועבור בני לויתו, בשר במקום ירק. מעשה זה של רבי מנא בא להעיד כי בעכו שמרו על התקנה הקודמת האוסרת ירק בשביעית. יתירה

16. כ"ד עמ' רפ"ד-רפ"ה, ערך כף.

17. כף פ. נאמן, לעיל הע' 2. גולדהאר, אדמת קדש, י"ם תרע"ג עמ' 254-255 פרש כי מ"כיפתא ולעיל" הכוונה לעיר העליונה (הצפונית) שאותה לא קידשו עולי בבל, אך העיר התחתונה (הדרומית) היתה מקודשת על ידם. ואין סמך של ממש לדבריו.

18. ירוש' שביעית פ"ו לו, ע"א. להסברו של מקור זה ראה ש. ספראי, מצוות שביעית במציאות שלאחר חורבן בית שני בתוך: שמיטה — מקורות, הגות מחקר, ירושלים, תשמ"ו, עמ' 149-150; י. לרין, תקופתו של ר' יהודה הנשיא, בתוך: א"י מחורבן בית שני ועד הכיבוש המוסלמי ירושלים, תשמ"ב, עמ' 116, וכן א. ביכלר, עם הארץ הגלילי ירושלים, 1964, עמ' 154-155.

19. על הביטוי "בראשונה" שכוונתו לדור או שנים לפני הימים שבהם עומד החכם, עיין ש. ספראי, שם (הע' 18), עמ' 131-132.

20. לשורת ההקלות של דיני שביעית ע"י רבי ובית דינו עיין עוד, תוס' שביעית, ד', טז ואילך צוק. עמ' 67, בבלי סנהדרין, י"ב, ע"א.

מזו, מדברי הירושלמי (הע' 18) למדנו כי "רבי התיר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד, בר מן קפלוטא" ואנשי ציפורי ניסו בדרכים שונות ומשונות לשכנע את רבי להתיר להם גם את הקפלוט — והצליחו במשימתם.

ללמדנו, כי בני ציפורי ביקשו לקבל הקלות נוספות על הקלותיו של רבי בדיני שביעית, דוקא יהודיה של עכו עם רבי מנא בראשם, נהגו בדיני שביעית על חומרותיהם. עובדת קיומן של הלכות שביעית בעכו, באה להעיד על זיקתה ההלכתית של עכו לארץ ישראל²¹. זיקה כזו מתוארת היטב בכמה הלכות נוספות. כך למשל אומרת המשנה²²: "שלש ארצות לשביעית: כל שהחזיקו עולי בבל²³ מארץ ישראל ועד כזיב (צפונית לעכו) לא נאכל ולא נעבד". כלומר, בחבל ארץ זה, הכולל גם את עכו, נוהגים כל דיני שביעית.

כיוצא בו אנו שונים מן המשנה על הלכות דמאי²⁴ כי מ"כזיב ולהלן פטור מן הדמאי". נקודת הגבול לענין דמאי במקור זה ובקודם לו היא כזיב. משמע שעכו, דרומית לכזיב, נכללת בתחומי ארץ ישראל.

לאותה מסקנה ניחן להגיע גם מעין במשנה חלה²⁵: "ר"ג אומר: שלוש ארצות לחלה: מארץ ישראל ועד כזיב חלה אחת" ... רבן גמליאל מכיר אפוא בעכו כחלק מארץ ישראל. השקפתו זו נרמזת בפגישתו של רבן גמליאל עם פרוקלוס בן פלוספוס בבית המרחץ של אפרודיטי בעכו²⁶. לשאלתו של פרוקלוס: "מפני מה אתה רוחץ במרחץ של אפרודיטי?" השיבו ר"ג: "אני לא באתי בגבולה, היא באת בגבולי".

פשוטו של מקרא הוא — לא אני באתי בתחומה של אפרודיטי אלא היא הועמדה במרחץ לאחר שכבר היה בני ומיועד לשרותו של הצבור. אבל לא מן הנמנע, כי ניתן לפרש את דברי ר"ג, זאת כאמור בהסתמך על השקפתו שהובעה במשנה חלה (הע' 25), כי כוונתו היתה להדגיש כי עכו היתה שייכת לארץ ישראל "ולא אנו שבאנו בגבולכם אלא אתם באתם בגבולנו"²⁷.

21. על מצוות התלויות בארץ שיש לקיימן רק בארץ ישראל, ראה ירוש' שביעית פ"ו, לו, ע"ב; בבלי, משנה קידושין דף לו, ע"ב. וכן ראה את פסיקתו של הרמב"ם במשנה תורה הלכות שמיטה ויובל פ"ד, כ"ה — "אין שביעית נוהגת אלא בא"י בלבד שנא' — "כי תבואו אל הארץ" וגו'.

22. שביעית ר', א. וראה גם תוס' שביעית ד', ו, צוק. עמ' 65: "איזו היא ארץ ישראל מנהר דרומה של אכזיב ואילך" ... תוס' חלה ב', ו, צוק. עמ' 99 — הטקסט נראה להיות משובש.

23. כך גם פותחת ברייתת התחומין. הביטוי "חוקה" במקורות אלה מענין במיוחד באשר רומזו הוא על שייכותו של האזור הנמנה, עם ארץ ישראל. ראה ש. קליין, ארץ הגליל עמ' 14.

24. דמאי א. ג. וראה גם תוס' מעשר שני ג', י"ח — בקשר לביקורם של חכמי אושה אצל בעל בית בכזיב המפריש מעשרות. מה שמוכיח כי כזיב עצמה נחשבה כגבול הארץ. גירסת הריטב"א (ליברמן: תוספות ראשונים א', 110) "בדרוס" אינה נראית כי הברייאא מדברת בחכמי הגליל. ש. קליין, ארץ הגליל, עמ' 77, הע' 8.

25. ד', ח'.

26. משנה ע"ז פ"ג, מד; בבלי ע"ז מד, ע"ב.

27. השימוש במלה "גבול" רומז אף הוא לפירוש זה. ועיין במאמרו של הרב ב. ישר, עכו היהודית — סקירה היסטורית על חכמיה, דברי ימיה וקורותיה (עכו, תשי"ג) עמ' 11. והשווה את הידיעה בדבר ישיבתו של ר"ג "על ספסלו של גוי בשבת", שבאה אולי לרמח כי ר"ג ביקש לנהוג בעכו כמי שנוהג כבתוך שלו... תוס' מ"ק ב, ט"ו; ירוש' פסחים פ"ד, ל, ע"ד; בבלי, שם, נא, ע"א.

על היותה של עכו בגבולות הארץ נרמזים אנו מן המעשה²⁸: "כי הוּוּ מִפְטָרֵי רִבְנָן מִהַדְדִי, בַּעֲכוּ הָיוּ מִפְטָרֵי מִשּׁוֹם דָּאֶסוֹר לְצֵאת מֵאֶרֶץ לַחֻצָּה הָאֶרֶץ". כלומר, בשעה שחזרו חכמי חו"ל לאחר שהייתם כאן, לבתיהם נתלוו הם ע"י חבריהם — חכמי א"י שהגיעו עמם לעכו, משם ואילך היו פוסקים ללוותם, משום "דאסור לצאת מארץ לחוצה לארץ". כלומר, עכו עצמה שאלה הגיעו החכמים, עדיין בתחומי הארץ היתה. כיוצא בו — ר' חנינא בר' חמא לא חשש להקביל פניו של ריב"ל בעכו, עם שובו משליחות ברומא²⁹.

דבר השתייכותה של עכו לתחומי הארץ נלמד גם מן המעשה שהובא בתוספתא³⁰: "אין מביאין תרומה מחוצה לארץ לארץ אמר רבן שמעון בן גמליאל אני ראיתי שמעון בן כהנא שהיה שותה יין של תרומה בעכו ואמר זה בא לידי מקלקיליאה וגזרו עליו שישתהו בספינה". מקור זה מחולק לשנים: ברישא — הקביעה ההלכתית. בסיפא — ספור המעשה כפי שסופר ע"י רבן שמעון בן גמליאל. המעשה מלמדנו כי שמעון בן כהנא³¹ שתה יין תרומה שהובא מחו"ל בעכו וגזרו עליו שלא ישתה את היין בעיר אלא מחוצה לה — בספינה. אילו היתה עכו נחשבת על חו"ל מה טעם יש בגזרה זו? על כרחך, מעידה היא שעכו על פני א"י תיחשב ולכן היה צורך לשתות את היין מחוץ לגבולותיה שהרי "אין מביאין תרומה מחוצה לארץ לארץ".

מקור אחד שבבבלי מלמדנו³²: "אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל אבל מגדלין במדבר שביהודה ובמדבר שבספר עכו". מקור זה מעניין בכך שהוא מושה לענין גידול בהמה דקה את מדבר יהודה עם מדבר שבספר עכו. כלומר, במדבר יהודה מותר לגדל אבל ביהודה עצמה אסור, כיו"ב — במדבר שבספר עכו — מותר, אבל בעכו עצמה — אסור. משמע — דינה של עכו כדין ארץ ישראל.

כפי שהראנו לעיל היתה אכזיב, לפי כמה מקורות, נקודת הגבול הצפונית של א"י במה שקשור להלכות של מצוות התלויות בארץ. ממקורות אחרים עולה כי גבולה הצפוני של הארץ היה הרכס של סולם צור. כך למשל כשיוספוס³³ תוחם את עמק עכו הוא מציין את סולם צור כגבול הצפוני. סיוע לדברי יוספוס ניתן ללמד גם מן המדרש³⁴: "בשעה שהיה אברהם מהלך בארם נהרים ובארם נחור, ראה אותן אוכלים ושותים ופוחזים, אמר: הלואי לא יהיה לי חלק בארץ הזאת וכיון שהגיע לסולמה של צור ראה אותן עוסקין בניכוש בשעת הניכוש, בעידור בשעת העידור. אמר: הלואי יהא חלקי בארץ הזאת, אמר לו הקב"ה: לזרעך אתן את הארץ הזאת".

28. גיטין עו, ע"ב.

29. בראשית רבה פ"ח, ה. תיאודור-אלבק, עמ' 923.

30. שביעית פ"ה, ה"ב צוק. עמ' 67. ראה גם: A. Büchler, The Patriarch R. Judah I. And the Graeco-

Roman cities of Palestine, in: Studies in Jewish History, London, 1956, pp. 203 ff.

31. תנא בן הדור השלישי מחצית ראשונה של המאה השנייה.

32. ב"ק עט, ע"ב. בתוס' ב"ק, ח', י', צוק. עמ' 361-362; "במדברות שביהודה ובמדברות שבספר עמאוק, וכן

עיין מסכת ב"ק מהדורת מלמד — "ובמדברות שבספר עומקי". ז. ספראי, פרקי גליל, מהד. תשמ"ה, עמ'

38, הע' 76 — "ספר עכו" — שיבוש. נו"א: "במדבר שבספר עכו".

33. מלחמות ב', 188.

34. בראשית רבה, ל"ט, ח', עמ' 371.

כיו"ב שנינו בירושלמי³⁵: "מעשה ששלחה מלכות שני אסטיוטות ללמוד תורה מרבן גמליאל ולמדו ממנו מקרא ומשנה... אפילו כן לא מטון לסולמא דצור עד דשכחון כולן"³⁶. נמצאנו למדים כי הגבול הצפוני של הארץ עבר באזור אכויב (עיין לעיל), או אפילו צפונה לו — בסולמה של צור. שתי האפשרויות הללו מכלילות את עכו בתחומיה של ארץ ישראל.

— יתכן ששינויים אלה בהזזת הגבול הצפוני, נבעו מן המציאות עצמה, כאשר האזור הצפוני-מערבי של הארץ אוכלס ביהודים רבים, אחרי מלחמת החורבן וביתר שאת לאחר מלחמת בר-כוכבא, עם הגירתם של יהודים רבים מאזור יהודה למרחבי הגליל³⁷. משתי אגדות שבמקורותינו, ניתן ללמוד בלימוד של סברא על היותה של עכו מערי א"י. אגדה אחת מצויה בתנחומא³⁸ והשניה שנויה בבבלי³⁹.

35. ב"ק פ"ד, ד', ב. והשווה בבלי ב"ק לה, ע"א, ספרי שמ"ד מהד. פינקלשטיין עמ' 401.
36. שני מקורות נוספים מוכירים את סולם צור כגבול הצפוני. ראה בבלי עירובין כב, ע"ב: "אילמא משום דמקיף לה סולמא דצור מחד גיסא... וכן ויק"ר י"ז, ג ומקבילות — המעשה ביהדי שגילה את סם החיים והלך להחיות את מתי ארץ ישראל: "וסליק עד שהגיע לסולמי דצור"... ז. ספראי, מבחין בין הגבול הגיאוגרפי והגבול המנהלי וטוען שזה האחרון עבר דרומה יותר. עיין בספרו, גבולות ושלטון בתקופת המשנה והתלמוד, ח"א תש"ס, עמ' 150; הנ"ל, בשולי כתובת רחוב (לעיל הע' 2), עמ' 14-15, ועוד עיין ש. קליין, דרך חוף הים, קדם ויהדות א', תרפ"ד, עמ' 8-9. יש ענין מיוחד גם לידיעה כי שמעון החשמונאי נתמנה ע"י אנטיוכוס הששי לשר צבא "מסולם צור ועד גבול מצרים", חשמונאים א', י"א, נט.
37. על הגירה זו עיין למשל במאמרו של א. א. אורבך, "מיהודה לגליל", ספר זכרון ליעקב פרידמן, ירושלים (תשל"ד), עמ' 59-75. על יהודים רבים שהיו בעכו וסביבתה ראה אצל יוספוס, מלחמות ב', י"ח, ה — על רצח אלפיים יהודים בעכו ועל מאסרם של יהודים אחרים. ושם ראוי לשער כי ההתלבטות ההלכתית להכללתן של עכו, אשקלון וקיסריה (ברייתת התחומין) ובית שאן (ירוש' דמאי פ"ב, כב, סע"ג-רע"ד) — בתחומי הארץ הושפעה מן הידיעות אצל יוספוס על הטבח ההמוני של יהודים במקומות אלה (יוספוס, מלחמות י"ח, א-ט). עובדה שעשויה היתה לעורר סלידה מהם ולדחוקם מחוץ לתחומי הארץ.
- על יהודים בעכו וסביבתה ראה עוד המקורות אצל ש. קליין, ספר הישוב א', ערך עכו; על דייגים בעכו — ראה מ. נח, הדיג העברי הקדום, מרחביה (תשכ"ד) עמ' 133 ועוד, וכן ז. ספראי, מצב היישוב היהודי בא"י לאחר מרד בר-כוכבא (לעיל הע' 3) עמ' 182-214; על חכמים בעיר וסביבתה ראה בספרו של: P. Romanoff, Onomasticon of Palestine, New York, 1937, pp. 181 ff.
- ט. כהנא, מקומות ישוב בא"י בתלמודים ובמדרשים סיני ע"ו, תשל"ה, עמ' קמא-קמב. על יהודים רבים בעכו אשר יחד עם הפרסים פרעו כנוצרים שבוער במאה השביעית למדים מן החבור "הוראות יעקב המשומד", ראה ש. קליין, ספר הישוב א', "עכו", עמ' 120. וכן בעוד מקורות.
- על ראיון הזזת הגבולות בשל ריבוי האוכלוסיה היהודית באזור עיין י. צפריר, הפרוכינציות בא"י — שמות גבולות ותחומי מינהל, בתוך: ארץ ישראל מחורבן בית שני ועד הכיבוש המוסלמי א', ירושלים (תשמ"ב), עמ' 380-386. רמז להתיישבות יהודית אפילו בתחום צור, מדרום ומצפון לנחל בצת, יש לנו מן הנאמר בירוש' דמאי פ"ב כב, ע"ד; תוס' שביעית ד', ט, צוק. עמ' 66 — "העירות האסורות בתחום צור (או עכו) — ראה ש. קליין, ספר הישוב א', עמ' 121, הע' 3).
38. עפ"י כת"י אוקספורד 156, מובא במבוא לתנחומא מהדורת בובר, עמ' 136.
39. יומא לה, ע"א, הגירסא בתוספתא יום הכיפורים ב', ד, צוק. עמ' 183 — "נמלה של יפו".

הראשונה, מתארת את נשואיה של בת שלמה המלך עם יהודי עני "מבני עכו". ראוי לעינינו להדגיש מתוך האגדה נקודות אחדות: א. שלמה המלך הביט במזלות וראה שכן זוגה של בתו הוא "עני אחד ואין בישראל עני כמותו"⁴⁰. ההדגש כאן כי מדובר בישראל (בארץ ישראל) ולא מחוץ לתחומיה; ב. לאחר שנפגשו בני הזוג בדרך מיוחדת במינה, נאמר בהמשך המעשה: "מה עשתה, לקחתו והביאתו בתדרה והלבישוהו והרחיצוהו וסכתו ונחיתה מאד עד שאין כמותו בכל גבול ישראל". משפט זה רומז ביתר בהירות כי מדובר בחתן שנמצא בתוך תחומי גבולות ישראל ולא מחוצה להם; ג. העובדה שבעל אגדה זו בחר דוקא בעיר עכו, שממנה יבוא חתנו של שלמה המלך — רומזת כי מדובר בעיר המצויה בתוך גבולותיה של הארץ⁴¹.

האגדה השניה קשורה לשער ניקנור בבית המקדש (הע' 39): "כשהלך ניקנור להביא דלתות (לבית המקדש) מאלכסנדריא של מצרים, בחזירתו, עמד עליו נחשול שבים לטבעו, נטל אחת מהן והטילוה לים ועדיין לא נח הים מועפו, ביקשו להטיל את חברתה, עמד הוא וכרכה, אמר להם: הטילוני עמה, מיד נח הים מזעפו. והיה מצטער על חברתה, כיון שהגיע לנמלה של עכו, היתה מבצבצת ויוצאה מתחת דופני הספינה".

בדרך שבין אלכסנדריה של מצרים לעכו, מצויים נמלים אחדים — דרומיים לנמל עכו (יפו, קיסרי ועוד), מה ראה בעל אגדה זו, עפ"י המסורת שבבבלי, לקשור את דלתות בית המקדש דוקא לנמל עכו ולא לנמל אחר דרומי יותר הקרוב לבית המקדש בירושלים? דומה, כי יש בכך משום רמיזה שגם לעכו ונמלה יש קשר בבנינו של בית המקדש. אופיו של קשר זה בא אף הוא לרמז כי מקומות אלה מתחומי ישראל הם⁴².

מבקשים אנו עתה להתייחס במשהו לקביעה שקבע ש. קליין⁴³ כי עכו (וקיסריה) הוצאה מכלל א"י בגלל הימצאותם של קברים בתחומה או בסביבתה הקרובה. קביעה כזו נזקקת עדיין לעיון מרובה שהרי ידוע, למשל על ערים כמו טבריה⁴⁴ וציפורי שהיו בהם קברים גם

40. לפני כן נאמר שהיתה למלך "בת יפהפיה אין כמותה בכל ארץ ישראל".

41. וראה מה שנאמר לעיל סעיפים א, ב. אגדה נוספת מאוחרת יותר מספרת כי בעכו נקברה דבורה הנביאה. האגדה מובאת בקונטרס "תוצאות ארץ ישראל" לתלמיד אלמוני של הרמב"ן (מצר בכת"י לינינגרד ופורסם "בירושלים" לזכרו של לונץ, עמ' ג'ג): "סמוך לעכו בחחום שבת יש שם הר ושם בית הקברות בא"י יש אומרים כי שם קבר דבורה הנביאה". (אך ראה שם, הע' 4) שמה של דבורה הנביאה עם אזור עכו, מוליך אף הוא לאותה מסקנה שבאגדה שהבאנו לעיל.

42. על הקשר שבין עכו (פטולמאס) לבית המקדש ניתן ללמוד גם מאיגרתו של דמטריוס הראשון לאומה היהודית, חשמונאים א', י, לט — "את פטולמאס ואת הארץ שלה נתתי למקדש שבירושלים [לכיסוי] ההוצאה המגיעה למקדש". למרות שיש ביותר זה צד מריני מחוכם מצד דמטריוס בכל זאת, יש כאן ענין להראות את הקשר שבין עכו למקדש. עיין מ. שטרן, התעודות למד החשמונאים, ת"א 1965, עמ' 96, 105.

43. גבולות הארץ (לעיל הע' 2), עמ' 158. וראה משנת אהלוח י"ח, ט — "מזרח קסרין ומערב קסרין קברות ומורת עכו היה ספק וטהרוהו חכמים"...

44. לטבריה: עיין בנספח למאמרי גליל וגולה — לבעיית הקבורה היהודית בטבריה, סיני ק"ד, חשמ"ט עמ' רנו-רס. לצפורי: צ. צוק, צפורי ואחריה, החברה להגנת הטבע, 1987 עמ' 58-63. בית שערים היתה נקרופוליס, וגם היא לא הוצאה מכלל א"י. ראה ב. מור, מ. שובה וב. ליפשיץ, נ. אביגד — בית שערים (3 כרכים). על בית הקברות הקדום של עכו — פטולמאס, ראה מאמרו של וסיליוס צפיריס, בתוך: קדמוניות הגליל המערבי — קובץ מאמרים בעריכת מ. ידעיה, חיפה-ת"א, תשמ"ו, עמ' 266-270. יהודי עכו קברו

של יהודים וגם של נכרים ובכל זאת לא הוצאו מתחומי א"י. כלומר, אין בעובדת הימצאותם של קברים בעיר מסוימת משום סיבה הכרחית להוצאתה מכלל תחומי ארץ ישראל. משפט זה נראה הולם גם את עכו.

יתירה מזו — המשנה קובעת במפורש (הע' 43) — כי "מזרח עכו היה ספק וטהרהו חכמים". הצד המערבי בהיותו על חוף הים היה טהור גם בלאו הכי (משנה אהלות י"ח, ו). לפיכך, לא נראה כי קיימת היתה בעיה מבחינה זו לגבי עכו. מכאן, באים אנו לחתום מחקרנו בכמה מקורות המשתמשים, במה שקשור לעכו, במעין לשון של פשרה⁴⁵.

המקורות שהובאו בראשית חיבורנו (הע' 1), מצוטטים ע"י רב אחא בר יעקב בשם רבי אימי (אמי)⁴⁶ ובהם מודגש כי בהסתמך על שני מעשים של רבי יש ללמוד כי "עכו יש בה ארץ ישראל ויש בה חוץ לארץ".

מעשה ראשון פותח במילים: "רבי הוה בעכו חמתן אוכלין פיתא נקייה" ... רבי ביקש לברר אם כדי לנקות את הפת שתהיה יפה ונקיה נשמרים בני עכו מדבר המכשיר לקבל טומאה. המסקנה המתבקשת ממעשה זה שרבי הקפיד על הטהרה בעכו ומכאן שעיר זו מעריה של ארץ ישראל היא.

מעשה שני שבו עסקנו במפורט לעיל, פותח במילים: "רבי הוה בעכו חמי חד ברנש סליק מן כיפתא ולעיל" ... טענתנו היתה שנקודת הציון הנזכרת במעשה זה — "הכיפתא" — אין ידוע עליה דבר והיכן בדיוק היתה ממוקמת, ממילא קשה להסיק מסקנות כל־שהן מן הסיפור הזה בנושא היכללותה של עכו בתחומי הארץ.

זאת ועוד, האמורא המדבר בעכו ש"יש בה ארץ ישראל ויש בה חוץ לארץ", היה מבחינה כרונולוגית כמאה שנה ומעלה אחרי זמנו של רבי, לכן, מה שאמר נאמר לא בדרך של קביעה ופסיקה, אלא בסגנון של סברא ולימוד — "מן תרין עובדי דרבי אנן ילפינן" ... ואין הדברים מחייבים.

גם המקור הבא אינו חד־משמעי. נאמר בו כך⁴⁷: "המהלך מעכו לכזיב: מימינו למזרח — הדרך טהורה משום ארץ העמים וחייבת במעשרות ובשביעית ... משמאלו, למערב, הדרך טמאה משום ארץ העמים ופטורה מן המעשרות ומן השביעית" ... כך לשון התוספתא והירושלמי, אבל לשון הבבלי גיטין וגירסת הרמב"ם במהופך כפי שצינו בהע' 47.

A. Saaristo, Topographical Researches in Galilee, Jpos, 9 (1929), pp. 27–40. מחיהם בכפר יסיף, ראה: 3754–3749.

45. לעיל הע' 1. ועיין בהמשך.

46. כך בירושלמי גיטין — רבי יעקב בר אחא בשם רב אמי. שניהם אמוראים בדור השלישי־רביעי — סוף

מאה שלישית ומחצית ראשונה של מאה רביעית. הראשון אמורא בבלי, השני — אמורא ארצישראלית.

47. תוס' אהילות פי"ח הי"ד, צוק. עמ' 617. ירוש' שביעית פ"ו, לו, ע"ב. בבבלי גיטין ו', ע"ב, הגירסה הפוכה:

"מימינו למזרח, הדרך טמאה משום ארץ העמים: משמאלו למערב, הדרך טהורה" ... וכך היא גירסת

הרמב"ם הלכות תרומות פ"א, ה"ז: "היה מהלך מעכו לכזיב כל הארץ שעל ימינו שהוא מזרח הדרך הרי

בחזקת ח' ל' וטמאה משום ארץ העמים ופטורה מן המעשר ומן השביעית, עד שידוע לך שאותו המקום

מא"י, וכל הארץ שעל שמאלו שהוא מערב הדרך הרי היא בחזקת א"י וטהורה משום ארץ העמים וחייבת

במעשר ובשביעית עד שידוע לך שאותו מקום ח"ל" ... וראה עוד א. ביכלר (לעיל הע' 30), עמ' 205.

יש המעדיפים את הנוסח כפי שמובא בתוספתא ובירושלמי⁴⁸. אך ישנם הגורסים ששחי הגירסאות נכונות⁴⁹. על כגון אלה — שאין בהם הכרע, אין אף אפשרות לפסיקה, ואין לקבוע לפיכך קביעות מפורשות בכל הקשור לעיר עכו — אם מארץ ישראל היא או לא. מחלוקת חכמים נטושה גם בסוגיית "המביא גט ממדינת הים צריך שיאמר: "בפני נכתב ובפני נחתם". על כגון זה נאמר במשנה גיטין⁵⁰: "רבי יהודה אומר: מרקם למזרח — ורקם כמזרח⁵¹, מאשקלון לדרום ואשקלון כדרום, מעכו לצפון — ועכו כצפון. רבי מאיר אומר: עכו כארץ ישראל לגיטין", כלומר, לדעת ר"מ המביא גט מעכו אינו צריך לומר "בפני נכתב ובפני נחתם". הרי שלפחות לדעת אחד התנאים (ר"מ) עכו יש בה דין ארץ ישראל לענין גיטין⁵².

מחלוקת זו מובאת אף בתוספתא⁵³ אלא שכאן חכמים הם שחולקים על ר"מ ומרחיבים את דיני גיטין לא רק לעכו אלא גם לתחומיה⁵⁴. על כל פנים, למדנו, כי גם בסוגיית הגיטין, נתחלקה עכו לדעות שבין חכמים ואף מכאן אין הכרע חד משמעית שבא להוציא את עכו מתחומיה של הארץ. המשנה בגיטין⁵⁵ מלמדת אותנו: "המוכר עבדו לגוי או לחוצה לארץ — יצא בן חורין".

48. פ. נאמן, שם, עמ' 51, הע' 48.

49. כך ליברמן, תוספתא ראשונים ג', לתוספתא זו. יתכן ששחי הגירסאות מדברות בדרכים שונות באותו אזור. ז. ספראי, פרקי גליל, ירושלים — מעלות, חשמ"ה עמ' 211 הע' 24, מקבל את קביעתו של ליברמן בדבר מקוריותן של שתי הנוסחאות. וראה מה שכתבנו בהע' 43 לעיל, בדבר טהרתו של הצד המערבי הנמצא על חוף הים — כפי שנלמד למשל ממשנת אהלות י"ח, ו. והרי עכו על חוף הים שכנה ומדוע שתהא דרך זו טמאה משום ארץ העמים? וראה עוד ח. בר-דרומא, וזה גבול הארץ, עמ' 47—50.

50. פ"א, א, ב.

51. המקום נזכר גם בכרייתת התחומין, ראה מ. אבי יונה (בהשחתפות ש. ספראי), אטלס כרטא לחקופת בית שני, המשנה והתלמוד, מפה מס' 135.

52. תוספות בראשית מסכת גיטין ד"ה "ואשקלון כדרום" — אינם מדברים בלשון חד משמעית לא לגבי אשקלון ולא לגבי עכו. ההחלטות גדולה יותר בכל מה שקשור לעכו לגבי השתייכותה ההלכתית לא"י. גירסת הפשרה של תוספות לענין עכו מתמצית במשפט המסכם: "וי"ל דנהי דחשיב כחוצה לארץ לגבי עיקר ישוב ארץ ישראל, לגבי חוצה לארץ מיהא חשיב כארץ ישראל".

53. גיטין א', ג. צוק. עמ' 323. ויש להעיר כי הנימוק של "בפני נכתב ובפני נחתם" הוא לפי רבא "לפי שאין בקיאיין לשמה" — גיטין ב', ב. אך חשוב להדגיש כי חיוב האימרה בגיטין אינו חל על כולל למשל — למרות שהיתה חו"ל, גיטין ר', א. וכן לא חל החיוב על שאר ארצות חו"ל כשהגט מובא מהן ע"י שנים, גיטין ה', א; ט"ז, ב; ירוש' גיטין פ"א, מ"ג, א"ב.

54. לפחות במקרה אחד נתעוררה בעיה בקשר למושג תחומי עכו. המדובר בדבריו של ר' ישמעאל (בן אלישע). חכם מהדרום, שגרס שגם בכפר סאסאי יש לומר "בפני נכתב ובפני נחתם". ור' אלעאי — חכם גלילי, שבקי היה באזור הגליל יותר מאשר חכמי הדרום, הסביר לרבו, כי כפר סאסאי קרובה לצפון יותר מאשר לעכו — ושייכת לכן לתחומי א"י.

55. ד', ו. יתכן שעכו נזכרה בסוגיית מכירת העבדים לא משום היותה כחו"ל אלא משום שהיה בה יריד של נכרים ממנו הסתייגו חכמים, ע"ז, י"א, ב; ירוש' ע"ז ל"ט, ע"ד. שהרי גם המוכר עבדו לגוי בא"י יצא העבד כבן חורין, ירוש' גיטין פ"ד, מ"ה, א. וע"כ גם מסוגיה זו אין להוכיח בודאות על היותה של עכו מחוץ לתחומי א"י.

הבבלי בגיטין⁵⁶ בהתייחסו לסוגית מכירת העבדים מוסיף: "בעו מיניה מרבי חייא בר אבא, המוכר עבדו לסוריא כמוכר בחו"ל דמי או לא? אמר להו: תניתוה ר"מ אומר עכו כארץ ישראל לגיטין. לגיטין — אין, לעבדים לא. וכ"ש סוריא דמרחקא טובא". השאלה שהופנתה לרבי חייא בר אבא⁵⁷ יש בה ענין מיוחד באשר השואלים היו בספק בקשר לסוריא אם יש לה דין א"י לענין מכירת עבדים — ואז אין העבד יוצא כבן חורין, או שמא יש בה דין חו"ל וממילא העבד יוצא כבן חורין⁵⁸. מכל מקום, על עכו לא שאלו השואלים משום שלגביהם עיר זו היתה בגבולות הארץ.

תשובתו של רבי חייא בר אבא אף היא לא נאמרה בלשון של ודאי אלא בלשון של לימוד וסברה. שהרי במחלוקת לענין גיטין (עיין לעיל), סבר ר"מ שעכו כא"י. אין כל התייחסות בדבריו לענין מכירת עבדים. אלא שרבי חייא ניסה להסיק שרק לענין גיטין סבר ר"מ שעכו כא"י, אבל לא למכירת עבדים, בנושא זה כנראה שדעת ר"מ שעכו כחו"ל. אלא שכאמור, אין למצוא בדבריו של ר"מ דברים מפורשים לכך, וגם דברי רבי חייא שנויים בלשון לימוד והשערה ולא במחלט.

סוגיתנו שנויה גם בירושלמי⁵⁹: "ר' חייא ר' בא אמר המוכר עבדו לעכו יצא לחירות. ר' ישמעאל אבוא דר' יודן⁶⁰ בעי ואפילו מעכו לעכו".

לפי הירושלמי — ר' חייא בר אבא מביא את דעתו בלא התייחסות לדברי ר"מ בנושא גיטין (כפי גירסת הבבלי). לפי דבריו ניתן לסבור כי עכו כולה נחשבת כחו"ל לענין מכירת עבדים. והנה בא ר' ישמעאל שקדם בדור לר' חייא ולימדנו שלא כל עכו כחו"ל (כדעת ר' חייא), אלא רק חלקה ואילו החלק האחר כארץ ישראל נחשב גם לענין מכירת עבדים⁶¹. נמצאנו למדים: א. דברי ר"מ מתייחסים לענין גיטין בלבד — לדעתו עכו נחשבת כא"י בנושא זה. ר' חייא לפי הבבלי (הערה 56) הביא את דברי ר"מ לענין מכירת עבדים רק בלימוד של סברא.

ב. בירושלמי, דעתו של ר"מ בסוגית עבדים לא מצויה כלל, ורק מובאת דעתו של ר' חייא בר אבא שגרס כי לענין זה עכו כחו"ל.

ג. דעתו של ר' חייא "צומצמה" במידה ניכרת ע"י ר' ישמעאל אבוא דר' יודן אשר לימדנו כי רק חלקה של עכו נחשב לחו"ל בנושא מכירת העבדים ואילו החלק האחר נחשב כא"י. (וראה הע' 55).

56. ח', ע"א. שם. מג, ע"ב.

57. אמורא בדור השלישי — סוף מאה שלישית — ראשית רביעית, ומאוחר בומן מר"מ בלמעלה מ-150 שנה.

58. רש"י לסוגיה זו (הע' 56), סוריה: היא ארם צובה וכבשה דוד והוסיפה על ארץ ישראל.

59. גיטין פ"א, מג, ע"ג.

60. אמורא ארצישראלית בדור השני, מחצית שניה של מאה שלישית.

61. וכפירושו של פני משה לירושלמי (הע' 59), "דאמרינן לקמן עכו חציו בא"י וחציו בחו"ל ואם מכר מחצי של א"י לחציו של חו"ל יצא לחירות". וראה את דברי הרמב"ם הלכות עבדים פ"ח ו — "המוכר עבדו לסוריא ואפילו לעכו כמוכר לחוצה לארץ". הביטוי "ואפילו" בא לרמז לרכותא כלשהיא, כרוצה לומר, לענין מכירת עבדים יש לה לעכו דין יוצא מן הכלל — כחו"ל, אם כי, בנוהג שבעולם — עכו לארץ ישראל תיחשבו.

ד. לשונות כמו "עכו חציו בא"י וחציו בחו"ל"⁶² יותר מאשר מגלות הן – מכסות הן... שהרי אין למונח "חצי" בכל המקרים משום עדות לחלוקה שווה ומדויקת. יש שמונח זה מציין ענין חלקי ובלתי שלם. כגון מה ששנינו – "אין נזירות לחצאין"⁶³ – כלומר אין נזירות חלקית. ואף בעכו כן. אין ענינו של ביטוינו לציין חלוקה שווה של העיר עכו ולתאר קו גבול שעבר בדיוק במרכזה, אלא כוונתו ללמד לכל היותר כי עכו בחלקה תיחשב על חו"ל. ואין אנו יודעים לאיזה חלק הכוונה⁶⁴? והסתום בביטויים כאלה מרובה כאמור על המפורש. סיכומם של דברים: מניתוחם של המקורות העוסקים בהכללתה או אי הכללתה של עכו בתחומי הארץ של "עולי בבל", אין לפסוק הלכה ברורה שבאה להורות על הוצאתה של עירנו מתחומי הארץ. גם מאותם מקורות שבאו לדעת חוקרים לחרוץ גורלה של עכו להוצאה⁶⁵ (כגון "ברייתת התחומין", "כיפי דעכו" ועוד), למדנו, שאין בהם אמירה חד-משמעית ואף ניתן לפרשם בדרך שעשויה להחזיר את עכו לחיקה של ארץ ישראל.

62. המובאות בדברי ה"פני משה", לעיל הע' 61, בהסתמך על דברי החוספוח ד"ה "ואשקלן כדרום", ראשית מסכת גיטין (הע' 52 לעיל), וכן ירוש' גיטין פ"א, מג, ע"א "עכו יש בה ארץ ישראל ויש בה חוצה לארץ" (עיין לעיל).

63. נדרים פ"ג, ע"א.

64. ראה דעתו של י. גולדהאר, (לעיל הע' 17) – המחלק את עכו לעיר עליונה (צפונית) ולעיר תחתונה (דרומית), ואין הוא מציין את המקורות להוכחת דבריו.

65. חריצה כזו אפשר לשמוע למשל במשפט מסוג זה: "דעת החוקרים החדשים והלא חדשים על מקומה של עכו מחוץ לתחום א"י נובעת מהעובדות ההיסטוריות שעכו לא נושבה ע"י עולי מצרים בימי יהושע" ... ראה פ. נאמן, (לעיל הע' 2), עמ' 52. האסמכתא למשפט כזה באה בין השאר מן הנאמר בשופטים א', ל"א – "אשר לא הוריש את יושבי עכו" ... "לא הוריש את עכו" – לא נאמר, אלא את "יושבי עכו", בא פסוק זה לרמוז שאת העיר עצמה הוריש שבט אשר, אלא שמובלעות נוכריות-כנעניות נותרו בה. רמז על הורשת עכו נמצא בכתוב ביהושע י"ט, ל – המונה את ערי אשר – "ועמה ואפק ורחוב" ... וכבר גילו חוקרים שבמלה עמה טמון שמה של עכו, ויש לגרוס לפיכך "ועכה ואפק" וכו', כפי שנרמז בשבעים B. רמז חשוב יש לנו מכאן שעכו נמנתה בין ערי אשר, ואין להוציאה לפיכך מתחום א"י של עולי מצרים. ראה א. פ. רייני, אינצ' מקראית, ערך עכו, עמ' 224, וכן ז. קלאי, נחלות שבטי ישראל, ירושלים (תשכ"ז), עמ' 362 והע' 220 שם.

נספח

סיור בעכו

בביקורי בעכו ביום רביעי, ג' מנ"א התש"ן (25.7.90) סיירתי לאורך חומותיה של העיר ושפת ימה. הסיור היה בהדרכתו של ארכיאולוג העיר עכו — אליעזר שטרן, ואני מבקש בהזדמנות זו להודות לו על שהקדיש לי מזמנו ומרצו.
המטרה בביקור זה היתה לבדוק: א. את חומות עכו.
ב. סלעי עכו ("כיפי דעכו").
ג. נמליה של העיר.

א. חומות עכו:

החילונו בסיור לאורך החומה הצפונית. זו בנויה מן התקופה הטורקית. אבל לאורכה ובכמה מקטעים ניתן להבחין בבירור כי החומה הטורקית היתה בנויה על נדבכים מן התקופה הצלבנית ואלה נבנו על נדבכי חומות קדומות יותר — מן התקופה הערבית.
מימצאים אלה נראו היטב שעה שהגענו גם אל החומות המזרחיות של העיר. החומות הדרומיות אף הן מן התקופה הטורקית. חשיפתן נעשתה עד לסלע הטבעי וכמותן גם החומות המערביות.

בנוסף לאלה מבחינים במזח קדום ממנו מבצבצים שרידים מן התקופה הרומית. לאחר הסיור סביב החומות, בדקנו מפה שהוכנה ע"י הארכיאולוג שטרן וממנה ניתן ללמוד כי העיר ההלניסטית היתה גדולת ממדים באופן משמעותי מזו של העיר העתיקה כיום, היא התפשטה מזרחה ומזרחה-צפונית. לאורך קו הגבול המזרחי של עיר זו (קו גבול משוער), נתגלו מימצאים מן התקופה ההלניסטית וביניהם חלקי חומה מתקופה זו. (ראה מ. דותן, קרדום, עכו ואתריה, 1983, עמ' 122).

העובדה שהחומות נבנו מדבך על מדבך במהלך התקופות, מעידה כי הן לא שינו את התוואי שלהן שינוי מהותי. ומכאן ניתן ללמוד באופן ברור, כי עכו היתה מוקפת חומות במהלך הדורות.

עובדות אלה תומכות בעמדתנו, כי אין לקבוע מ"ברייתת התחומין" דבר מוחלט בכל הקשור ל"שורא דעכו". ובדאי שאין אפשרות על סמך זה להוציא את עכו מתחומי א"י.

ב. סלעי עכו ("כיפי דעכו"):

בעמדנו על שפת ימה של עכו מצד צפון, הבחנו במבט עין בסלעים רבים המשוקעים מתחת לפני מי הים הרדודים. לא מן הנמנע כי אלה מהווים חלק של "כיפי דעכו".
תמונה זו ממחישה באופן ברור שחכמים כמו ר' אבא, בהגיעם לעכו מצד צפון (אולי דרך הים מאנטיוכיה דרומה), נתקלו ב"כיפי דעכו" ונשקו להם. אם סלעים אלה אמנם היו את נקודות הגבול, הרי כל מה שדרומה להן נכלל כבר בתחומי הארץ, עכו עצמה לפיכך נכללה גם היא בתחומיה של הארץ.

ג. נמליה של העיר :

מצפונה של העיר העתיקה לכיוון דרום, ניתן להבחין באופן ברור במפרצי מעגן לכלי שייט. בתקופת השלטון הצלבני היו מעגנים אחדים כאלה. א. רבן כתב מאמר על נמלי עכו בחוך: קדמוניות הגליל המערבי, 1986, עמ' 180–194. בעמ' 188, מפה 3 — שיחזור א. רבן שיחזור משוער של הטופוגרפיה ושל מבני הנמלים בתקופה ההלניסטית. ניתן להבחין היטב, עפ"י שיחזורו בלגונות אחדות. לגונה גדולה היתה בצפון-מערב העיר. עובדות אלה תורמות אף הן להנחתנו, כי חכמים כמו ר' יוסי בן חנינה, או ר' אבא כשהגיעו לעכו, לא היו חייבים להגיע לנמל בדרום-מזרח העיר, אלא היו יכולים לעגון באחד הנמלים שבצפון-מערב העיר, לנשק את סלעיה ולרדת אל החוף. תיאור זה רומז אף הוא לכך שעכו בכללותה בתחום הארץ היתה.

ככלל, היווה הסיור אמצעי המחשה אשר תרם תרומה חשובה לאישור הנחתנו בכל הקשור לחומותיה, נמליה וסלעיה של עכו.